

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено методичний підхід до класифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом формування різних класифікаційних груп на основі регуляторних інструментів. Такий підхід найбільш близький до систематизації методів з точки зору системи прийняття рішень у державному управлінні зовнішньоекономічними процесами.

In the article is researched methodical approach to the classification methods of state regulating of foreign economic activity through generating different classification groups based on regulation tools in system of decision-making.

*Ключові слова: методи державного регулювання, класифікація методів, зовнішньоекономічна діяльність.
Key words: methods of state regulation, classification methods of state regulating, foreign economic activities.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний етап подальшого входження економіки України у світову економічну систему передбачає удосконалення у застосуванні тих елементів національної економічної системи, які, з одного боку, здатні забезпечувати рівні конкурентні умови для здійснення господарської діяльності для всіх суб'єктів господарювання, а з іншого — здійснюють державне управління зовнішньоекономічними процесами в Україні та є інструментами державного впливу на загальну ситуацію в економіці. Це насамперед стосується методів і інструментів державного управління, що відносяться до системи митно-тарифного, нетарифного та митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ, ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПИТАНЬ

У науковій та фаховій літературі методи державного регулювання ЗЕД розглянуті достатньо широко. Вони представлені у працях провідних науковців та практиків, таких як В.Ю. Бардачева, К.Н. Владимиров, А.С. Головка, Н.В. Горін, О.П. Гребельний, Л.І. Дідківська, Г.М. Дроздова, А.А. Дубініна, С.В. Сорокіна, О.І. Зельніченко, В.П. Науменко, П.В. Пашко, Л.М. Пісьмаченко, В.А. Руссков, С. Терещенко та інших.

Традиційно в залежності від критеріїв впливу держави на зовнішньоекономічні операції виділяють дві класифікаційні ознаки: за характером державного регулювання (адміністративні, економічні) та за способом здійснення (тарифні та нетарифні). Систематизація методів з позицій прийняття рішень у державному управлінні зовнішньоекономічними процесами та розширена їх класифікація дозволить більш виважено і цілеспрямовано застосовувати комплекси методів, забезпечуючи ефективність механізмів державного управління ЗЕД.

Мета статті полягає у дослідженні комплексного підходу до методів державного регулювання ЗЕД, що формують систему механізмів державного управління у сфері зовнішньоекономічних відносин.

Для досягнення поставленої мети, в межах даної роботи, були вирішені наступні завдання: дослідити існуючу систему класифікації методів державного регулювання ЗЕД, надати розширену класифікацію методів державного регулювання, орієнтовану на системний підхід щодо впливу на ЗЕД.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових висновків. Адміністративні методи представляють собою систему державних правил, нормативів, заборон, за допомогою яких країна здійснює безпосередній вплив на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, регламентує їхню діяльність в інтересах суспіль-

ства [4, с. 38]. Основними методами є застосування митних режимів, методи визначення митної вартості, ускладнення або спрощення застосування митних процедур, система класифікації товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності, квотування, реєстрація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, стандартизація і сертифікація продукції, ліцензування зовнішньоекономічних операцій, обмеження експорту (імпорту) [4, с. 38; 9, с. 42—43; 11, с. 181—183; 12, с. 45], упровадження урядових регулятивних програм [3, с. 31]. Як правило, дані методи є короткотерміновими, мають обмежувальний або фіскальний характер. Через них [13, с. 76] держава здійснює "ручне" управління у сфері зовнішньої торгівлі з метою термінового впливу на прискорення чи гальмування тих чи інших процесів виходячи з державних потреб.

Економічні методи регулювання базуються на використанні економічного інструментарію митної політики — митний тариф, податки, митні збори та інші види платежів. Використовуючи даний інструментарій, держава впливає на інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а відповідно, і на їхню поведінку, зберігаючи за ними повну оперативну самостійність, яка відповідає природі ринкових відносин [5, с. 59]. Економічні методи є довготривалими, характеризуються [13, с. 76] як регулюючі та використовуються з метою сприяння розвитку національної економіки та забезпечення стабільних надходжень від зовнішньоторговельних операцій до бюджету країни.

Разом з тим, є автори, які значно простіше розуміють дію цих методів. Так, наприклад, економічні методами автори К.Н. Владимиров та В.Ю. Бардачева [2] тлумачать як інструменти, що впливають на ринковий механізм, а саме спрямовані на подорожчання імпорту й здешевлення експорту, а адміністративні — ті, що безпосередньо впливають на економічні відносини.

Але у науковій літературі частіше зустрічаються авторські бачення класифікації методів, які більш деталізують вплив заходів державного регулювання на зовнішньоекономічну діяльність [5; 3; 6]. Вони додають до економічних і адміністративних методів методи як фактори впливу державних механізмів на зовнішньоекономічну діяльність (правові, протекціоністські, фінансові).

Також до окремої класифікаційної ознаки методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності науковці відносять методи валютного регулювання [5, с. 14—15; 3, с. 33; 6, с. 155] та методи заохочення експорту [13, с. 77; 6, с. 155] як методи підтримання економічної стабільності і створення засад для подальшого розвитку зовнішньоекономічних відносин за рахунок впливу на валютний курс і валютні відносини, які хоч і відносяться до сфери адміністративного регулювання, але впливають на економічні аргументи зовнішньоекономічних відносин. Такий поділ ми вважаємо більш детальною диференціацією класифікаційної ознаки "за характером державного регулювання".

Зауважимо, у світовій і вітчизняній практиці існує декілька підходів до ознаки класифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності "за характером державного регулювання". Так, О.П. Гребельник виділяє правові, адміністративні, економічні регулятори зовнішньоекономічної діяльності [5, с. 50]; Н.В. Горін поділяє зазначені методи на чотири групи: адміністративні, економічні, фінансові, протекціоністські [3, с. 32—33]; М.І. Дідківський групує комплекси інструментів регулювання у торговельно-політичні та валютно-політичні інструменти [7, с. 43—52]. Причому, до торговельно-політичних інструментів автор відносить мито, нетарифні торговельні обмеження, правові режими. У інших авторів, як Г.М. Дроздова, П.В. Пашко, використовується митно-тарифне регулювання [12; 8, с. 23], що включає митний тариф, мито, митну вартість і країну походження [12, с. 41], та нетарифне регулювання, що містить кількісні обмеження та технічні бар'єри [8, с. 25; 12, с. 45]. А. Дідківська та А.Головко поділяють методи державного регулювання на правові, економічні, валютне регулювання, адміністративні (нетарифні), стимулювання експорту [6, с. 155].

Вважаємо, що автори застосовували класифікацію регуляторів зовнішньоекономічної діяльності з огляду на своє професійне бачення. Іноді автори ототожнювали економічні і тарифні методи, адміністративні і нетарифні методи, іноді — розділяли економічні і фінансові методи, хоча ми вважаємо фінансові методи складовою частиною економічних методів. Такі дещо різні підходи пояснюються різноманітністю інструментарію державного регулювання. І все ж таки більшість науковців класифікують інструменти державного регулювання за способом їх здійснення: митно-тарифні і нетарифні.

До митно-тарифних методів регулювання відносять регулювання за допомогою митного тарифу, мита, визначення митної вартості. До елементів митно-тарифного регулювання окремі науковці відносять також код товару за УКТ-ЗЕД і країну походження [4; 11], але, з огляду на дослідження класифікації саме методів, вважаємо за доцільне останні елементи віднести до методу регулювання за допомогою митного тарифу.

На сьогодні в Україні не менш важливим елементом митно-тарифного регулювання, ніж митний тариф і мито, є митна вартість товарів. Поняття митної вартості є базовою категорією не лише в системі митного оподаткування, а й у системі митного контролю та митного оформлення, оскільки саме на основі митної вартості розраховуються мито, митні збори, акцизний податок та податок на додану вартість. Крім того, визначення митної вартості прямо чи опосередковано необхідне для митних цілей [1, с. 159], наприклад, митної статистики, перевірки об'єктованості ціни при бартерних операціях, контролю за еквівалентністю зустрічних товарних поставок, валютного контролю при експортно-імпортних операціях. Тому, методи визначення митної вартості науковцями відносяться до методів митно-тарифного регулювання.

Засоби нетарифного регулювання є комплексом національних адміністративних заходів, які нерідко безпосередньо не пов'язані з зовнішньою торгівлею, але виконують роль регулятора експортних та імпорتنних операцій [14]. У світовій практиці до нетарифних методів державного регулювання відносять кількісні обмеження (квотування, ліцензування, добровільне обмеження експорту, політика державних закупівель) та методи прихованого побічного протекціонізму (технічні бар'єри, внутрішні податки, вимоги стосовно місцевих компонентів) [9, с. 43; 14].

За іншою класифікаційною схемою [5, с. 151; 11, с. 183] нетарифні інструменти регулювання поділяються на економічні (демпінг, експортні кредити, субсидії при експорті, надання пільг, внутрішні податки і збори), адміністративні (реєстрація експортних та імпорتنних товарів, технічні бар'єри, вимоги про вміст місцевих компонентів, політика в рамках державних закупівель, кількісні обмеження) та правові (правові режими, міжнародні конвенції, двосторонні угоди).

Варто зазначити, що має місце і комбінована класифікація нетарифних інструментів регулювання за характером дії [3, с. 88—89]: кількісні (квотування, ліцензування, добровільні обмеження), приховані (державні закупівлі, вимоги про вміст компонентів, технічні бар'єри, податки і збори), фінансові (субсидії, кредитування, демпінг), неекономічні (торговельні угоди, правові режими).

Існує й інше бачення класифікації нетарифних інструментів регулювання, а саме інструменти регулювання імпорту [10, с. 452—453] (кількісні обмеження, квоти і ліцензування імпорту, дискримінація іноземних підприємств, які бажають продавати товари для державних потреб, стандарти, у тому числі заходи, спрямовані на захист здоров'я і

життя людей, тварин і навколишнього середовища, митні процедури, виняткові засоби захисту внутрішнього ринку, а саме антидемпінг, компенсаційні заходи, спеціальні заходи) та інструменти регулювання експорту [10, с. 474—475] (стимулювання експорту, обмеження експорту).

Широко застосовується класифікація напрямків нетарифного регулювання за видами дозвільних документів та органами, що їх видають.

Безумовно, нетарифні інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності поширені й застосовуються в усіх країнах світу. Ставлення до них урядів, експортерів й імпортерів неоднозначне. Вони більшою мірою зумовлені національними політиками, менше піддаються наддержавному регулюванню, мають значно нижчий рівень транспарентності, ніж митно-тарифні методи. Це й обумовлює різні підходи до класифікації цієї групи методів.

У цілому в науковій літературі немає єдиного підходу до класифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, оскільки відсутня відносна врівноваженість між протекціонізмом і лібералізацією та перехід однієї з форм зовнішньоекономічної політики країни в іншу на певному проміжку часу. Така трансформація є адекватною реакцією на динамічні процеси на світових ринках. Гострі проблеми глобально функціонуючого світового виробничо-господарського механізму змушують удосконалити систему державного регулювання економіки, тому й методи державного регулювання переходять з царини внутрішньоекономічних у зовнішньоекономічні.

Взагалі, причиною різних точок зору і відсутності узгодженого підходу до класифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності ми вважаємо те, що традиційні підходи сформовані декілька років тому і сучасні динамічні умови господарювання потребують подальшого їх удосконалення.

На користь перегляду підходів до класифікації зазначених методів говорить і необхідність підвищення дієвості механізмів державного управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Аналізуючи класифікаційні ознаки "за характером державного регулювання" (адміністративні, економічні) та "за способом здійснення" (тарифні та нетарифні), ми дійшли висновку про те, що така класифікація є дещо завузькою й не враховує динамічний характер і залежність результатів управління від якості прийняття рішень у державному управлінні зовнішньоекономічними процесами. Вважаємо, що розширена їх класифікація дозволить більш виважено і цілеспрямовано застосовувати методи у комплексі, забезпечуючи гнучкість і ефективність механізмів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю.

З таких позицій, на нашу думку, найбільш універсальною є класифікація А.М. Письмаченко [13, с. 79], у якій максимально врахований основний набір інструментів, який може бути перегрупований в залежності від груповальної ознаки.

Разом з тим, зважаючи на необхідність прийняття управлінських рішень у швидко мінливих умовах, зниження суб'єктивності і підвищення науковості процесу застосування методів і інструментів регулювання, ми пропонуємо доповнити класифікацію А.М. Письмаченко рядом ознак, а саме: за пріоритетністю застосування: основні, другорядні (супутні); за напрямом дії: посилюючі, стримуючі; за масштабами покриття: комплексної дії, специфічної дії; за функціями управління: фіскальні, захисні, стимулюючі; за часом втручання: системні, оперативні; за терміновістю реагування: перманентного впливу, негайної дії; за способом прояву: явні, приховані; за цілеспрямованістю дії: на обсяг зовнішньої торгівлі, на структуру зовнішньоекономічних операцій, на посилення державного контролю, за певних умов. У зведеному вигляді класифікаційні ознаки представлені на рис. 1.

Запропонований методичний підхід до класифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом формування різних класифікаційних груп на основі регуляторних інструментів найбільш близький до систематизації методів з точки зору системи прийняття рішень у державному управлінні зовнішньоекономічними процесами.

Для зручності у практичному застосуванні пропонуємо методи і засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності представляти як комплекси методів, які забезпечують реалізацію мети державного впливу на зовнішньоекономічні операції (збільшення або зменшення обсягу зовнішньої торгівлі, зміна структури зовнішньоекономічних операцій, посилення державного контролю тощо).

В обраному комплексі один метод може бути основним, а забезпечувати його дію до отримання необхідного результату.

Методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності		
⇒	за формою впливу	<ul style="list-style-type: none"> • прями • непрями
⇒	за впливом на механізми здійснення ЗЕД	<ul style="list-style-type: none"> • економічні • адміністративні
⇒	за способом здійснення	<ul style="list-style-type: none"> • нетарифного регулювання • митно-тарифного регулювання
⇒	за пріоритетністю застосування*	<ul style="list-style-type: none"> • основні • другорядні (супутні)
⇒	за напрямом дії*	<ul style="list-style-type: none"> • посилюючі • стримуючі
⇒	за масштабами покриття	<ul style="list-style-type: none"> • комплексної дії • спеціфічної дії
⇒	за функціями управління	<ul style="list-style-type: none"> • фінансові • захисні • регулюючі
⇒	за призначенням	<ul style="list-style-type: none"> • обмежуючі • стимулюючі
⇒	за терміном дії	<ul style="list-style-type: none"> • короткострокові • довгострокові
⇒	за глибиною втручання*	<ul style="list-style-type: none"> • системні • оперативні
⇒	за терміновістю реагування*	<ul style="list-style-type: none"> • постійного впливу • негайної дії
⇒	за способом прояву	<ul style="list-style-type: none"> • явні • приховані
⇒	за цілеспрямованістю дій*	<ul style="list-style-type: none"> • на обсяг зовнішньої торгівлі • на структуру зовнішньоекономічних операцій • на посилення державного контролю • за певних умов

Рис. 1. Розширена класифікація методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

* Запропоновано автором.

кількі відсутня відносна врівноваженість між протекціонізмом і лібералізацією та перехід однієї з форм зовнішньоекономічної політики країни в іншу на певному проміжку часу. Така трансформація є адекватною реакцією на динамічні процеси на світових ринках. Гострі проблеми глобально функціонуючого світового виробничо-господарського механізму змушують удосконалювати систему державного регулювання економіки, тому й методи державного регулювання переходять з царини внутрішньоекономічних у зовнішньоекономічні.

Систематизація методів державного регулювання ЗЕД на основі цільових комплексів впорядкувала застосування державних інструментів та дозволила на різних етапах контролювати ефективність дій. Оперативність втручання в процес управління зменшив негативні наслідки від неврахованих факторів.

Сценарний підхід у формуванні механізму застосування управлінських регуляторних комплексів дозволить передбачити альтернативні підходи й серед них обрати оптимальний.

Питання, порушені у статті, є надзвичайно актуальними і потребують подальших всебічних наукових досліджень, зокрема, щодо системно-синергетичного підходу у дослідженні проблем державної регуляторної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Література:

1. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія / І.Г. Бережнюк. — Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. — 543 с.
2. Владимиров К.Н. Таможенное регулирование: учеб. пособие / К.Н. Владимиров, В.Ю. Бардачева. — Херсон: Олди-плюс, 2002. — 360 с.
3. Горін Н.В. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. / Н.В. Горін — К.: Знання, 2008. — 330 с.
4. Гребельник О.П. Митна справа: підручник / О.П. Гребельник. — 3-тє вид перероб та доп. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 472 с.
5. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник / О.П. Гребельник — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 384 с.
6. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л.І. Дідківська, А.С. Головка. — 6-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2007. — 214 с.
7. Дідківський М.І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. / М.І. Дідківський. — К.: Знання, 2006. — 462 с.
8. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навчальний посібник / Г.М. Дроздова — К.: ЦУЛ, 2002. — 172 с.
9. Дубініна А.А. Митна справа: підручник / А.А. Дубініна, С.В. Сорокіна, О.І. Зельніченко — К.: Видавничий дім "Професіонал", Центр навчальної літератури, 2010. — 320 с.
10. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Підручник / За ред. О.А. Кириченка. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — 518 с.
11. Карамбович І.М. Митна система і її роль у регулюванні зовнішньої торгівлі України: монографія / І.М. Карамбович. — Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. — 281 с.
12. Науменко В.П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / В.П. Науменко, П.В. Пашко, В.А. Руссков. — 2-ге вид., перероб і доп. — К.: Знання, 2006. — 394 с.
13. Письмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль: монографія / Л.М. Письмаченко. — Донецьк: Тов "Юго-Восток, Лтд", 2008. — 366 с.
14. Терещенко С. Основи митного законодавства України: Питання теорії та практики зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс]: навчальний посібник для студентів вищ. та середн. спец. навч. закл. / С. Терещенко — К.: АТ "Август", 2001. — 422 с. — Режим доступу: <http://pravouch.com/page/tamozhp/ist/ist-25--idz-ax304--nf-11.html>

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012 р.

тату мають другорядні (супутні, додаткові) й не менш важливі фактори. Деякі з них можуть діяти лише за певних умов.

Так, наприклад, митний тариф є одним з основних інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, але механізм формування митної вартості або запровадження правового режиму є допоміжними методами регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що посилюють дію (створюють ефект синергії) митного тарифу. При застосуванні методів важливим є не активність їх впровадження, а результативність їх дії.

Тож для максимальної результативності й простоти застосування пропонуємо використовувати сценарний підхід щодо застосування державних регуляторів при виконанні поставлених стратегічних і тактичних завдань. Розроблені і провірені на практиці комплекси методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності створять базу знань, яка з часом трансформуватиметься у цінний досвід, який стане основою для більш швидкого напрацювання нових знань.

Сьогодні у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності міжнародні інституції мають значно більший вплив на зовнішньоекономічну політику України, ніж декілька років назад. Вступ України до СОТ вплинув на стан національного регуляторного апарату: зменшені митні тарифи на низку товарних позицій, встановлений розмір тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю, обмежений обсяг державної підтримки сільському господарству. На черзі вимоги СОТ щодо перегляду державної підтримки національного виробника у різних галузях господарства, особливо регуляторних заходів, що здійснюються стосовно так званих "чутливих" галузей вітчизняної економіки: автомобілебудування, суднобудування, літакобудування, космічної промисловості, будівництва, фармацевтики, вугільної промисловості, а також виробництва сільськогосподарської продукції. З урахуванням зазначених змін виникає необхідність у перегляді підходів щодо застосування альтернативних незаборонених регуляторів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому в науковій літературі немає єдиного підходу до класифікації методів державного регулювання ЗЕД, ос-